

ЛИЧНИ ИНТЕРЕС ИЛИ КОРИСТ КАО ПОТРЕБА САВРЕМЕНОГ ЧОВЈЕКА

Сажетак: Циљ овог рада је да укаже на све израженију и све присутнију извитоперену потребу која се јавља, или боље рећи, која се развила код савременог човјека услед постојећих друштвених прилика и околности. Категорија личног интереса или користи се може подвести под једно од многобројних етичких питања модерног доба, а које опет, само по себи носи низ противријечности у контексту друштвених процеса. И сам аутор је у дилеми да ли је данас пожељно писати о овом проблему, јер лични интерес, користољубље, према ријечима Маршала Салинса (Marshall Sahlins), као оно најгоре у нама, постало је нешто што је најбоље, с наступајућим XXI вијеком. У раду ће бити представљени резултати из дијела емпиријског истраживања којим се стиче увид у мотиве склапања познанстава са другим људима, у Републици Српској.

Кључне ријечи: лични интерес, извитоперена потреба, модерно доба, емпијски показатељи.

Увод

Модерно доба носи низ промјена са собом, па тако и промјене у међусобној интеракцији појединаца. Јављају се нови облици међусобне комуникације, која је врло често обавијена плаштом друштвено прихватљивог облика понашања, а да притом, у суштини, одступа од њега. Овакав облик дјеловања, добрим дијелом је утемељен у логици капитализма, чије стеге већ одавно осјећа наше друштво. Чињеница је да је филозофија капитализма базирана на економском либерализму који наглашава важност приватних интереса, а главни представник овог правца Адам Смит (Adam Smith) управо заговара користољубље као модел понашања на коме се темељи здрав економски живот. „Не очекујмо наш ручак од доброхотности месара, пивара или пекара, него отуд, што они воде рачуна о својим властитим добицима; не обраћамо се њиховом човјекољубљу, него њиховом самољубљу, и не говоримо никад о нашим потребама, него о њиховој користи“ (Smith, 1976, str.

¹ milosevic_biljana@yahoo.com

19). Дакле, основна намјера рада је да укаже како социоекономски фактори и прилике намећу човјеку потребу за другачијим облицима дјеловања, који нису у складу са моралним начелима. И Фром је истицао да су болесна друштва и појединац резултат класне неједнакости и економске експлоатације, који формирају извитоперен карактер (Fromm, 1984). Примјер за то наводи западна друштва, која су усмјерена ка тржишном капитализму, а кога је опет промовисао А. Смит. Код Фрома налазимо објашњење: “Површни карактер људских односа доводи многе до наде да могу наћи и интензитет и дубину осјећања у индивидуалној љубави, која је нераздвојна од љубави према ближњем свом, те је чиста илузија очекивати да ће се усамљеност човјека у тржишној оријентацији моћи излјечити индивидуалном љубави“ (Fromm, 1984a, str. 75). Исто тако, сматра да је тржишна оријентација по својој природи таква да не развија нешто што је потенцијално у некој личности, већ само оно што се може продати, наглашавајући да се свако мора сналазити за себе, дјеловати самоиницијативно у циљу реализације својих потреба, те је као таква потпуно потиснула прималачку оријентацију (Fromm, 1984, str. 76-79). Код Сергеја Кара-Мурзе (Сергей Георгиевич Кара-Мурза), у његовом дјелу *Манипулација свешћу*, налазимо представљање „свијетлих митова Запада“ од којих се један односи на евроцентризам, и његову слику о Западу, чији је примарни циљ наметнути образац понашања и дјеловања утемељеног на основама западног економског система. „Запад предњачи захваљујући томе што је капитализам створио моћне производне снаге. Остала су друштва једноставно заостала и сада су принуђена да сустижу, али ће на крају крајева на земљи завладати либерални капитализам по англосаксонском узору, и настаће (већ настаје) *крај историје* [...] У самој западној мисли тај се мит, опасан за судбину човечанства, подвргава оштрој критици полазећи од разних основа” (Kara-Murza, 2008, str. 120).

На основу овога, можемо рећи да се с разлогом рађају различити облици извитоперених потреба, мотивисаних исквареним жељама, а које су опет прикривене неискреном љубављу према другоме или другима. То се код Фрома објашњава једним од облика оријентација у социјализацији, називајући га варијантом садизма, који објашњава карактер људске интеракције оног типа гдје се појединци третирају као ствари које треба употријебити или искористити, а све под велом добродушности и лажне љубави (Fromm, 1984, str. 103).

Теоријски оквир

Са социолошког аспекта потребе се одређују као скуп динамичких снага појединаца или група које захтевају да се нешто испуни, оствари, покрене и настају као осјећај недостатка нечега који покреће, мотивише, усмјерава да се тај недостатак надомести и прибави оно што се нема или као вишак нечега чега се треба ослободити или га усмерити како би се створила природна равнотежа (Šijaković, 2007, str. 427). Код Агнеш Хелер (Agnes Heler) имамо приказ Марксовог (Karl Marx) разумјевања појма потреба у општем филозофском смислу. Истиче да човјекова потреба и њен предмет стоје у корелацији [...] те да човјек ствара предмете своје потребе и средства помоћу којих ће их задовољити (Heler, 1981, str. 105-106). Пожељно

је да се појединац одлучи за друштвено прихватљива средства, у циљу реализације својих потреба, како је то предвиђено темељним, постојаним вриједностима, али, чињеница је да такве вриједности модерно и постмодерно друштво заобилази и обезвријеђује. То је типично за друштва која су у прелазном периоду из некадашњег социјалистичког уређења ка капиталистичком и која настоје „преписати“ и примјенити западњачки модел друштвеног функционисања у намјери да се том Западу истовремено и додворе. Александар Зиновјев (Alexander Zinoviev) у свом дјелу *Зайаг – феноменологија зайагњашишва* каже да је циљ „позападњачавања следећи – довести намерне државе до таквог стања да оне изгубе способност за самосталан развој, укључити их у сферу западног утицаја, али не као равноправне и једнако моћне партнере, већ у улози сателита, или боље речено, колонија новог типа. Оваква улога може на извесно време да задовољи грађане позападњачаваних земаља, али не више од тога“ (Zinoviev, 2002, str. 308). Запад је постао синоним за неолиберални модел капитализма и глобализације, неопажујући кризу идентитета која се све више примјећује на тамошњим просторима. Примјењујући „преписивачки концепт“ са Запада, транзициона друштва несвјесно преузимају и промјене у обрасцима понашања и дјеловања које се углавном односе на истицање и величање материјалистичког успјеха. Терет које носе посљедице таквог друштвеног преображаја или бар његовог покушаја су претешке, ако се узме у обзир да се тиме доводи у питање опстанак моралног и културолошког наслијеђа. Видљиве су, између осталог, и кроз личне унутрашње сукобе које појединци воде сами са собом у настојању да се прилагоде новим обрасцима живљења. Повећава се број жеља, али и потреба, а што је особина потрошачког друштва, чије неостваривање може довести до озбиљних патолошких стања код појединаца. Због тога, почиње да оживљава макијавелистички концепт дјеловања, с намјером да се постане друштвено признат члан заједнице. Оно што се налази између потреба и вриједности јесу интереси, као освјешћене потребе и у практично понашање преточене вриједности (Tripković, 2007, str. 197). Свакако, намјера нам је да сагледамо поред утилитаристичког концепта интереса и егоистични, који такође ставља лични интерес испред општег. „Егоизам, вођен умом који му омогућава да уз помоћ рефлексije плански иде за својим циљем назива се користољубље[...]а егоизам је сам по себи безграничан, јер човјек настоји да очува своје постојање, да се ослободи сваке врсте боли, па чак и оне која се одражава кроз оскудицу, одрицање“ (Schopenhauer, 2003, str. 267-270).

Егоистични интереси гутају интересе других, посебно немоћних и угрожених, поспјешују велику економску и социјалну несигурност и разарају политичке институције. У незајажљивости, егоистички интереси уништавају и вредности и вредносни систем, без којег друштво и држава не могу да се оријентишу и да се на бољи начин интегришу (Joković, 2007, str. 469). Главно питање које се наметнуло током нашег рада је да ли су одређени поступци или облици понашања код појединаца у складу с моралним начелима или не. Из тог разлога истакнућемо да имамо два теоријска приступа моралу и то консеквенцијални (који укључује сваки облик егоистичног утилитаристичког дјеловања) и деонтолошки. Разматрајући проблеме које носи неолибералистички концепт тржишне економије, није на одмет подсјетити се на мисли идејних твораца утилитаризма као правца, чије је основно

начело корисност. Питања којима су се бавили утилитаристи су и данас жива, јер је посматрање односа између појединца и државе, појединца и појединца увијек актуелно. Како су то утилитаристи тврдили, исправност људских поступака мјери се на основу њихових посљедица, а посљедице се мјере на основу количине среће или боли коју производе. При том срећа појединца не би требало да узима примат у односу на срећу већине. Креатор утилитаризма као филозофског правца је Џереми Бентам (Jeremy Bentham). Он истиче суштаственост начела корисности, које доноси срећу и благодатање код људи. Срећа је по Бентаму уживање у задовољствима и заштићеност од боли (Bentham, 1789a, str. 11). Под боли се у овом случају сматра све оно што је лоше за човјека, било да се ради о физичкој боли или душевној које су проузроковане сиромаштвом и оскудицом. Утилитаризам, а посебно његова индивидуалистичка оријентација, у модерном добу, за основну мјеру свега узима корист и лични интерес, доприносећи тако додатној дестабилизацији у људским односима, и друштву генерално. Или, бентамовски речено, тежња за личним задовољством, личном користи одговара начелу среће највећег броја људи (Ratković Njegovan, 2008a, str. 48). Адам Смит у свом дјелу *Испрживање природе и узрока бољаштва народа*, као Бентамов сједбеник, наводи како појединци дјелују првенствено из егоистичких побуда и на томе темељи тржишну политику, питајући се истовремено да ли је могуће егоистичне мотиве преусмјерити ка интересима од општег значаја? (Smith, 1976a, str. 20-21).

Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill), остаје на трагу Бентамовог поимања утилитаризма, односно, истомишљеници су по питању одређења појма боли. У том контексту „Вјеровање које прихвата за темељ морала ‘корист’ или ‘начело највеће среће’ убјеђења је да су поступци исправни, пропорционално томе колико теже промовисати срећу; неисправни су уколико теже произвести нешто супротно од среће. Под срећом се мисли на задовољство и одсутност боли; под несрећом, бол и лишеност задовољства“ (Mill, 1901, str. 10). Оно што је спорно код утилитаризма, између осталог, јесте да се увијек сагледавају потребе и жеље већине, не обазирјући се на исте код мањинског дијела популације, нити на ваљаност моралних поступака при остваривању тих жеља и потреба. Надмоћ личних интереса над општим, утиче на квалитет друштвених односа у свакој друштвеној заједници, те су врло често манипулативног карактера. Манипулација као облик понашања, јесте иначе, облик перфидне игре гдје ништа није како изгледа и служи за постизање личне користи, без обзира на штетност по друге. „Манипулација се означава као оно дејство којим смо незадовољни, које нас подстиче на такве поступке да смо на губитку или изиграни“ (Kara-Murza, 2008, str.13). Зашто можемо говорити о манипулативном карактеру личних интереса? Врло је вјероватно да запослене особе склапају познанства са другим људима без наговјештаја истинских намјера тог односа попут прикупљања корисних информација, стицања материјалних добара, побољшања свог положаја који су ништа друго до остварење личног интереса или користи.

“Природа манипулације састоји се у постојању двојаког дејства - манипулатор упоредо с отворено послатим саопштењем шаље примаоцу ‘кодирани’ сигнал, надајући се да ће тај сигнал у свести примаоца пробудити оне представе које су манипулатору потребне. То потајно дејство ослања се на ‘неочито знање’

које прималац поседује, на његову способност да у својој свести ствара представе које утичу на његова осећања, мишљења и понашање. Вештина манипулације је у томе да се процес уобразиље усмери потребним током али тако да човек потајно дејство не примети.“ (Kara-Murza, 2008, str. 59). Овај теоретичар се осврће на Фредерика Скинера (Frederic Skinner), америчког психолога који стиче популарност заговарајући кибернетски правац у психологији, на основу кога ће се моћи лакше људи држати под контролом. Скинера је критиковао Фром који је истицао да његова популарност расте, јер је „успио у психологију убацивати елементе либерално-оптимистичног мишљења и спојити их са друштвеном реалношћу“ (Kara-Murza, 2008 str. 49).

Врло често се може говорити о пријатељствима из користи. Још из времена антике имамо објашњења за овакву врсту понашања у људској заједници. Код Аристотела имамо тумачење категорије пријатељства у контексту шта за људе може да постане предмет љубави. Аристотел сматра да предмет љубави може постати само оно што се сматра за добро, пријатно или корисно, те се на основу тога обликују и категорије пријатељства (Aristotle, 2013, str. 164). „Пријатељство чији је мотив користољубље, не говори о љубави међу појединцима због њихових карактерних врлина, већ само уколико из таквог односа произилази неко добро [...] због сопствене користи“ (Aristotle, 2013, str. 165). Јасно је да се може говорити о пролазним пријатељствима, која олако престају чим се задовољи лични интерес или оствари корист. Код Аристотела налазимо и сљедеће објашњење: „У таквим пријатељствима људи се обично не друже много, јер понекад нису чак ни пријатни један другоме, нити, у ствари, уопште осјећају потребу за таквом узајамном присношћу, осим ако се не покаже да је то од неке користи“ (Aristotle, 2013, str. 165). Код Мирића налазимо објашњење да су главни фактори групне кохезије интереси и потребе (Mirić, 1971, str. 462) у политичком контексту стабилности интересних група, и мишљења смо да се ово објашњење може примјенити и на ниже и уже облике међуљудске интеракције. Претходно смо већ поменули да овакав модел понашања није зачуђујући у транзиционим друштвима која су прихватила западњачки, неолиберални модел економског дјеловања, стављајући, на тај начин, некадашњи систем вриједности у други план, а стварајући заједнице у којима се све мјери добити или новцем.

„У савременом друштву на Западу, у свету глобализма, новац је постао мерило вредности човека, државе, свих активности у друштву, он је постао „универзално средство, не само мерења људских активности, већ и управљања тим истим активностима како у економији тако и у другим сферама друштвеног живота“ (Zinoviev, 2002, str. 83).

Метод и резултати истраживања

У наредном дијелу рада ћемо представити дио резултата емпиријског истраживања о друштвеним промјенама у Републици Српској, који се односе на ставове наших испитаника, сходно њиховом радном статусу, о важности њихових познанаства са другим људима у погледу одређених животних ситуација у које људи доспјевају. Квотним узорком смо обухватили 220 испитаника – пунољетних грађана

Републике Српске. Настојали смо да субпопулације² у оквиру узорка, према социо-демографским и социоекономским карактеристикама, буду подједнако заступљене, пропорционално у односу на број становника у општинама. Истраживање је било рађено у периоду од октобра 2016. до јануара 2017. године, у 7 општина Републике Српске (Источно Сарајево, Бањалука, Требиње, Пале, Шековићи, Рогатица и Добој). При избору општина из којих се формирао узорак, руководили смо се величином и степеном развијености појединих општина, па смо тако изабрали 3 веће и боље развијене општине (Бањалука, Требиње и Источно Сарајево) те 4 мање и слабије развијене општине (Пале, Шековићи, Рогатица и Добој). Запослених испитаника је било 88, док је незапослених било 132. Подаци добијени истраживањем су шифрирани, унесени у матрицу и статистички обрађени помоћу компјутерског SPSS програма. У Табели бр.1 приказани су резултати добијени укрштањем који говоре о важности познанстава наших испитаника са другим људима, у одређеним животним ситуацијама сходно њиховом радном статусу. Покушали смо утврдити да ли међу нашим испитаницима преовладавају краткорочни интереси, односно, да ли им пријатељства са другим људима примарно служе ради задовољења неких од својих потреба или реализације личних интереса. Ову релацију смо разматрали из разлога да би се увидјеле евентуалне разлике између запослених и незапослених испитаника по питању интерактивног односа са другим људима, сходно одређеним животним ситуацијама, тј. да би увидјели различитост у формирању односа са другим појединцима, а коју диктирају социоекономски фактори. Квантитативно, важност изградње односа са другим људима за животне ситуације попут: проналажења редовног посла, приступ здравственим установама, рјешавање стамбеног питања, добијање пословних контаката и информација, давање позајмнице у новцу, регулисање различитих административних послова у општини, поклањање и размјена потрошних добра и услуга, пружање савјета и подршке, очекивано, требало би да је израженија међу незапосленим испитаницима, из разлога што ти појединци нису активно укључени у друштвене токове и што су скоро на маргинама друштва, те због тога сваки контакт и интеракција са другим појединцима може бити од користи. Свакако не желимо рећи да је у случају незапослених испитаника, овакво понашање оправдано, али разумјевајући њихов положај, незапослени испитаници и генерално незапослене особе су у стању беспомоћности, разочараности, те отуда и склоност да се пронађе некакво средство за остварење својих циљева. „Незапосленост као велико друштвено зло, уноси у систем вредности разочарење, незнање, равнодушност, незадовољство, бунт, што је опасно стање по цјелокупан друштвено–економски развој“ (Рејановић, 2015, стр. 102). Гурањем на друштвену маргину услед незапослености, припадници овог слоја су склонили огрешењу о моралне норме, ако би им то омогућило одупирање маргинализацији, поготово ако би

² Највише испитаника припада старосној категорији од 18 до 24 године (28,6%), а потом од 32 до 38 година (18,6%). Највише анкетираних испитаника долази из Бањалуке (31%), потом из Источног Сарајева (18,2%), из Пала (13,6%), те из Добоја, Требиња, Шековића и Рогатице по 9,1% испитаника. Више од половине испитаника живи у урбаним дијеловима градова (њих 62,3%), док 23,2% испитаника живи у приградским дијеловима и 14,1% у руралним дијеловима поменутих градова. Више од половине испитаника, из нашег узорка, је незапослено (59,1%); од чега се највећи дио њих налази у категорији студента и то 22,3%.

им то олакшало инкорпорисање у друштвене токове. У том смислу, потенцијално је већа могућност за патолошко понашање тог дијела популације. Међутим, исто тако, међу запосленим испитаницима, квантитативно је било очекивано да им познанства са другим људима из претходно наведених разлога нису толико важна, уз претпоставку да су већ материјално ситуирани и да захваљујући свом радном статусу нису ван друштвених токова. Међутим, резултати нашег истраживања говоре потпуно другачије. Они потврђују позицију индивидуализма што се манифестује у нарастајућим егоистичним интересима, зарад побољшања свог материјалног статуса и положаја у друштву. Остваривање контаката са другим људима, због дружења и разоноде у слободном времену код запослених испитаника је процентуално еквивалентно остваривању контаката са другим људима ради проналажења редовног посла (53,4%), и процентуално мање важно од потребе за интеракцијом са другим људима због евентуално олакшаног приступа здравственим установама (54,5%) (Табела бр. 1). Слична ситуација, по питању овог односа је и код незапослених испитаника, али то је донекле очекивано, због друштвеног положаја у коме се налазе ти појединци и настојања да задовоље основне, егзистенцијалне потребе. Такође, запосленим испитаницима су познанства са другим људима веома важна ради добијања пословних информација у 29,5% случајева, док је код незапослених испитаника то веома важно у 16,9% случајева. Овај податак иде у прилог капиталистичкој логици, јер је „лични интерес јачи од интереса државе или предузећа,...) као и настојање богатијих и јачих да увећавају своје богатство експлоатишући друге“ (Gavrilović, Ivanović, 2011, str.340). Познанства са другим људима ради поклањања и размјене потрошних добара и услуга су веома важна код запослених испитаника и то код 21,6% њих, а у 12,3% то је веома важно код незапослених испитаника (Табела 1). И у већини наредних понуђених одговора, тј. примјера животних ситуација, запослени испитаници предњаче процентуално у придавању велике важности познанствима са другим људима у односу на незапослене испитанике. За пружање савјета и подршке, на примјер, познанства су запосленим испитаницима веома важна код 30,6% њих, а 21,5% код незапослених испитаника; за давање позајмице у новцу познанства са другим људима код запослених испитаника су веома важна у 11,4% случајева, док је код незапослених испитаника то веома важно код 10% њих. Иако се ради о приближно уједначеном резултату у посљедњем наведеном случају, ипак се мора направити разлика између оних који су у радном статусу запосленог и њиховог перципирања других људи, у смислу познанстава ради потенцијалне помоћи у виду давања позајмице у новцу, у односу на оне испитанике који су незапослени. У ситуацији као што је упис дјецe у школи, од велике важности познанства са другим људима су запосленим испитаницима веома важна у 12,5% њих, док је 12,3% незапослених испитаника то истакло као веома важно. Овај податак указује на једнаку родитељску бригу за дјецу, без обзира на статус испитаника, јер родитељи желе осигурати што боље образовање своје дјецe, свјесни да је то један од канала вертикалне друштвене покретљивости. Исто тако, сличан омјер у резултатима истраживања имамо и када је ријеч о рјешавању стамбеног питања, јер су и запослени и незапослени испитаници сличних ставова о томе. Наиме, познанства са другим људима ради рјешавања стамбеног питања код запослених испитаника су важна у 52,3%, те веома важна у 14,8%. Код незапослених испитаника су по основу

овог проблема познанства са другим људима важна у 54,6% и веома важна у 16,9% случајева. Незапослени испитаници нешто више преферирају познанства са другим људима ради регулисања различитих административних послова, јер је то веома важно код 22,3% њих (Табела 1). Приказани резултати би се чак могли подвести и под објашњење о присутном индивидуалном утилитаризму, као једне од струја присутне у овом „филозофском правцу који корист и корисност проглашава моралним начелом и циљем сваког свесног и сврховитог делања“ (Tripković, 2007a, str. 647). Утилитаристички мотиви код испитаника су постали доминантни чак и у нашем друштву, које је до прије неколико деценија његовало концепт егалитаризма или једнакости, а све под утицајем социјалистичке идеологије и у оквиру које је солидарност била подразумјевајућа за разлику од егоизма који данас долази до изражаја. То се објашњава промјеном вриједносних оријентација у нашем друштву под утицајем нарастајућег неолибералног концепта економије, који утиче на формирање низа неповољних унутардруштвених околности и прилика. За посљедицу истог смо прије четврт вијека имали ратна дешавања на овим просторима, тегобни транзициони период и несигурне друштвено политичке прилике, које (не)оправдавно приморавају појединце да дјелују утилитаристички или мирандловски *faber est suae quisque fortunae*.

Дискусија

Немогуће је а не примјетити, на основу већине датих одговора, којима се придаје велика важност, да је код испитаника, познанство са другим људима утилитаристички мотивисано, и да иде чак у правцу коруптивног дјеловања, с обзиром да су у питању више животне ситуације „услужног типа“, или боље рећи да су им познанства са другим људима веома важна због чињења неког од облика услуга у животу, како се то може препознати у нашем културолошком обрасцу. Данас је овакав облик понашања постао више него уобичајен. Модерно доба, како је то претходно речено, наглашава приватне интересе, или како то код Салинса (Salins) налазимо да је у неким културним исходима постојала потреба да се људска друштва покоре и упрегну у машину за производњу материјалног богатства и политичке моћи (Salins, 2014a, str. 10). Салинс је, у овом случају, примарно говорио о западном друштву или друштвима која су капиталистичке оријентације, гдје је посесивни индивидуализам изједначен са основом слободе. Код Чарлс Тејлора (Charles Taylor) у његовом дјелу *Болесњи модерног доба*, наилазимо на представљање промјена које дефинишу модерност, а то су, између осталог, индивидуализам и инструментални ум. Под инструменталним умом се подразумјева она врста рационалности којој се прибјегава усљед прорачунавања најекономичнијег начина употребе расположивих средстава ради постизања одређеног циља (Taylor, 2002, str. 10). То уочавамо и код наших запослених испитаника, којима су у 29,5% случајева важна познанства са другим људима ради добијања додатних пословних информација, без обзира на тренутни радни статус, а све са циљем побољшања властитог положаја у друштвеној хијерархији. Другим ријечима, човјек модерног доба у највећој мјери дјелује макијавелистички, не бирајући средства за реализацију својих циљева, изражавајући спремност за жртвовање или чак одржавање привидних пријатељстава, познанстава или веза са

другим људима ради личног интереса. Каузалност између економске нестабилности, настојање да се задовоље примарне (у неким случајевима и секундарне) људске потребе и развоја девијантног понашања, перцепирана је и много раније, али очито је да се у сузбијању слабо шта подузимало, јер захтијева крупне кораке у измјени не само на микро, већ и на макро нивоу друштвене структуре (Milošević Šošo, 2017, str. 84). Тога су, очигледно, подједнако свјесни како запослени тако и незапослени испитаници, те из тог разлога настоје нека од познанстава са другим људима искористити за што бољи и квалитетнији упис дјеце у образовне институције, како би се у будућности боље пласирали на тржишту рада и како би избјегли потенцијано девијантне облике понашања. Враћајући се Фрому с почетка овог рада, можемо рећи да се лични интерес намеће као изражени облик али извитоперене потребе, јер успјех појединца у друштву почиње да се мјери његовом успјешношћу да себе прода на тржишту, његовим представљањем пред другим људима, породичном генезом и колико познаје „праве људе“ (Fromm, 1984, str. 71). Сасвим је јасно да Фромовог *болесног човјека* рађа тржишна оријентација, која је заснована на економској неједнакости. *Болесни човјек* је исконска морална начела и вриједности замјенио, жртвовао зарад добити и друштвеног положаја. Лични интерес је надвладао општи, а нормално је замјењено патолошким. Из тог разлога и имамо изједначене проценте у остваривању контаката са другим људима, код запослених испитаника ради дружења и разоноде у слободном времену и због проналажења редовног посла (53,4%) Сасвим сигурно можемо говорити о свеприсутној деструкцији људске природе, која погодује настанку и ширењу „друштвене девијантности која произилази из стања егзистенцијалних фрустрација“ (Jugović, 2013, str. 205), што је темељно учење социјално-антрополошких теорија које као извор девијантности виде друштво неприлагођено човјеку и његовим потребама, тј. људска девијантност је одраз извитопереног дјеловања појединаца у неповољним друштвеним условима (Jugović, 2013, str. 207). Намеће се питање да ли је на снази морални суноврат друштва или смо подлегли моралној отупјелости? Лорен Колберг (Lawrence Kohlberg), наводи три фазе моралног расуђивања код човјека и то: предконвенционална, конвенционална и постконвенционална (Kohlberg, 1977a, str. 54-55). За наш проблем је од важности нагласити да постконвенционална фаза долази послије шеснаесте године старости живота, и кад је очекујуће да је особа у стању да прихвати и дјелује кроз усаглашавање са општим интересима, да је исправно дјеловање оно које представља највећу добробит за све људе. Обавезе које су наметнуте вањским утицајима, ауторитетом или нормама групе, тј. које су у колизији са обавезама произашлим из убјеђења о вишој вриједности човјековог живота, здравља и његовог благостања, Колберг назива квазиобавезама (Sabarkapa, 2009, str. 384). Сходно томе, појединци, наши савременици, одлучују се истаћи пошаст модерног доба, издвајајући при том и капитализам. Дру Хансен (Drew Hansen) писао је у својој колумни да ће капитализам у овом облику уништити човјечанство до 2050. године. Сенет (Senet) у свом дјелу *Култура новој кайијализма*, истиче да се данас јавља нови облик капитализма, који незајажљиво продира из економске сфере и на подручје културе и културних односа, гдје појединац страхује да неће бити у могућности испунити нове форме дјеловања, наметнуте у складу са другачијим вриједностима (Senet, 2007). Дакле, животу у модерном добу, добу капитализма, намећу се разни облици деформација

друштвених односа али и вриједности. Засигурно се може говорити о новој форми идентитета, постмодерном идентитету (Pačić, 2005), који је промјењивог, транснационалног карактера, гдје се појављују хибридни облици индивидуализације животних стилова. Нове вриједности у модерном добу се, нажалост, врло брзо усвајају, па је тако користољубље постало важећи принцип модерног живота, водећа вриједност, чије се посљедице одражавају на забрињавајуће стање модерне цивилизације с обзиром на њене глобалне рефлексије (Samardžić, 2008, str. 57). На одређени начин, проблем којим смо се позабавили у претходном дијелу рада, задире у нешто што се може подвести и под питање какав је квалитет живота данас, на темељу људских односа? „Друштво засновано на капитал-односу, прешло је у своју супротност, [...] попримило је облик свеприсутног финансијског капитала, који разара друштвене и политичке институције, поступке, од породице до монетарне политике, све под диктатом успешности и такмичења“ (Pejanović, према Koenu, 2015a, str. 97).

Закључак

На основу резултата истраживања и теоријске анализе можемо закључити да у садашњој филозофији квалитета живота, па самим тиме и квалитета међуљудских односа, надмоћ још увијек има економско-политички концепт живота, који је утемељен у разарајућој капиталистичкој оријетацији. Здравих међуљудских односа подразумевају постојање, прихватање и поштовање укупног интегритета особа које улазе у неки од облика међуљудских односа, не сматрајући ни себе ни другог неким обликом средства које би нам послужило за задовољење онога што нам треба. Сваки појединац понајбоље зна које су му жеље, потребе и интереси, али и начине како најбоље да их оствари у складу са моралним начелима и деонтолошком етиком. Капитализам, свакако не стоји на темељима деонтолошке етике, да се примарно промишља о томе да ли је неко дјеловање исправно, неголи да ли је корисно. То можемо видјети и на основу добијених резултата истраживања: а) запослени испитаници у 29,5% користе познанства са другим људима ради добијања додатних пословних информација, иако имају неко радно мјесто, с намјером проналажења бољих радних прилика, б) запосленим испитаницима су познанства са другим људима веома важна код 21,6% њих због поклањања и размјене потрошних добара и услуга, што је скоро дупло више него што је то случај са незапосленим испитаницима, в) запосленим испитаницима за пружање савјета и подршке, познанства са другим људима су веома важна код 30,6% њих, што је опет више него код незапослених испитаника (21,5%), г) запосленим испитаницима су једнако важна познанства са другим људима због дружења и разоноде у слободном времену и остваривању контаката са другим људима ради проналажења редовног посла (53,4%). Оно што је очигледно јесте да је на снази материјалистички концепт свијести и размишљања код већег дијела испитаника, под утицајем постојећих социоекономских прилика. Параван којим се служи данашња политичко-економска концепција друштва, утемељена на утилитаристичким поимањима организације и структуре друштва је слобода. Утилитаристи заговарају важност концепта слободе у сваком друштву који им омогућава максимално дјеловање у корист личних интереса. Слобода којом се баве утилитаристи, није територијалног ни државничког типа, већ се примјењује

у објашњењу могућности које се нуде појединцима усљед реализације својих жеља и интереса. Код марксиста је овакво дјеловање објашњено као лажна свијест, но, и та врста идеологије је уништена захваљујући неправедној и себичној процјени појединаца шта је то добро и пожељно у име већине. Долазимо до питања које је и Зиновјев поставио, а то је како уопште може бити слободних људи у апсолутном сиромаштву и поробљеној неоколонијалној држави (Zinoviev, 2002, str. 83). У свијетлу тога, можемо рећи да се предност над људскошћу, моралношћу, даје доминацији материјалног богатства и другим облицима добити или користи. Вриједности, које поједини аутори називају новим или постмодерним вриједностима, утилитаристичког су карактера и намећу се сваком друштву или појединцу, без обзира на социокултурни контекст. То је једна од пошаста модерног доба, ако не и најважнија, јер ако се уништи индивидуа, ако имамо Фромовог појединца, онда не би требало ни размишљати о квалитету друштва. Оно је само по себи већ довољно риунирано проблемима с којима се свакодневно бори, наметнутом турбулентном транзицијом и тешком прошлошћу. У том случају, имамо болесно друштво, са моралном аномом, гдје је сасвим природно да лични интерес или корист буде примаран мотив за градњу међуљудских односа. Друштво у коме су поменути мотиви изражени, аномично је друштво у оном облику у каквом га је и Фром видио. Материјалистички концепт, намеће модерном човјеку трку са сопственим интересима, чиме губи осјећај за другога, као људско биће према људском бићу. Поетично се изражавајући, материјалистички концепт поприма облике Бенетовог паноптикона у пренесеном значењу. Стога се надамо да неће бити увредљиво ако се каже да је модерни човјек скоро па у робовском односу према циљевима које му намеће савремена економска концепција, а да би их постигао, дјелује макијавелистички, не бирајући средства. Из тог разлога, и пријатељства се врло често, како то говоре и резултати нашег истраживања, формирају мотивисана могућом реализацијом неког од личних интереса. Прилагођавајући се тржишном концепту, појединац тргује и са својим достојанством, али и чашћу, не остављајући простора за осјећајност према другоме, али ни према себи. Очигледно је да учење етике, није примјењиво у модерном, материјалистичком свијету, у коме је примарни интерес добит или корист по сваку цијену. То што се познанства са другим људима остварују ради истинског дружења и пријатељства, тек последице кориштења тих особа за друге, материјалне сврхе, показује колико је свијест модерног *homo sapiens*-а, огрезла у потрошачку идеологију. Појединци све више постају аморални, јер правила утилитаристичког модела живљења онемогућавају етична дјеловања и понашања. Користољубље је одраз деградираности живљења модерног свијета, јер смо као цивилизација постигли техничко-технолошки прогрес, али и морални регрес.

Biljana Č. Milošević Šošo¹
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy - Pale
Pale (Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina)

PERSONAL INTEREST OR BENEFIT – A NEED OF A CONTEMPORARY MAN

(Translation In Extenso)

Abstract: The aim of this paper is to point to the ever prominent and increasingly present warped need that has appeared, or better to say, that has developed in the modern man due to the existing social circumstances. The category of personal interest or benefit can be classified under one of the many ethical issues of modern time, which again carries a series of contradictions in itself in the context of social processes. The author is also in a dilemma on whether it is desirable to write about this problem today, because personal interest and self-interest, according to Marshall Sahlins, as the worst in us, has become something that is best during the twentieth century. The paper will present the results from a part of empirical research which provides insight into the motives of making connections with other people in the Republic of Srpska.

Keywords: personal interest, warped need, modern age, empirical indicators.

Introduction

The modern age has brought about a series of changes, including the changes in the interaction between individuals. New forms of communication have been emerging, often hidden under a mantle of a socially acceptable form of behavior, while, in essence, it deviates from it. Such form of action is largely rooted in the logic of capitalism, whose constraints have long been felt by our society. It is a fact that the philosophy of capitalism is based on economic liberalism which emphasizes the importance of private interests, and the main representative of this direction of thought, Adam Smith, advocates self-interest as a model of behavior on which sound economic life is based. “We do not expect our lunch due to the benevolence of a butcher, a brewer or a baker, but due to the fact that they take care of their own profits; we do not turn to their kindness, but to their self-love, and we never talk about our needs, but about their own benefit” (Smith, 1976, p. 19). Therefore, the main purpose of the paper is to show that socioeconomic factors and opportunities impose on man the need for different forms of action that are incompatible with moral principles. Fromm also

¹ milosevic_biljana@yahoo.com

pointed out that sick societies and individuals are the result of class inequality and economic exploitation, which form a warped character (Fromm, 1984). An example can be found in Western societies, which are directed towards market capitalism, again promoted by A. Smith. In Fromm's work, we find the explanation: "The superficial character of human relationships leaves many hoping that they can find the intensity and depth of feeling in individual love, which is inseparable from the love of thy neighbor, and it is a pure illusion to expect that the loneliness of a man in a market orientation can be cured through individual love" (Fromm, 1984, p. 75). He also believes that market orientation is by its very nature such that it does not develop potentials of a person, but only that which can be sold, emphasizing that everyone has to manage themselves, act on their own initiative in order to realize their needs, and as such, this orientation completely suppressed the orientation of receiving (Fromm, 1984, pp. 76-79). In Sergey Kara-Murza's (Сергей Георгиевич Кара-Мурза) work *Mind Manipulations*, we find a representation of the "bright myths of the West", one of which refers to Eurocentrism and its image of the West, whose primary goal is to impose a pattern of behavior and action based on the Western economic system. "The West is leading the way because capitalism has created powerful productive forces. Other societies have been simply lagging behind and are now forced to catch up, but ultimately the liberal capitalism of the Anglo-Saxon model will prevail on Earth, and it will lead (is leading already) to the end of history, [...]. In the Western thought itself, this myth, dangerous for the fate of mankind, is subject to a sharp critique starting from various factors (Kara-Murza, 2008, p. 120).

On the basis of this, we can say that various forms of warped needs have not been born without a reason, motivated by corrupt wishes, concealed by insincere love for the other or others. This is explained in Fromm's work as one of the forms of orientation in socialization, calling it a variant of sadism, explaining the character of such human interaction in which individuals are treated as things to use, all under the veil of benevolence and false love (Fromm, 1984, p. 103).

Theoretical framework

From a sociological point of view, needs are defined as a set of dynamic forces of individuals or groups that require something to be fulfilled, realized, initiated and that originate as a sense of the lack of something that moves, motivates, directs that this deficiency is fulfilled, or as a surplus of something that should be cast off or redirected to create a natural balance (Šijaković, 2007, p. 427). Agnes Heller gave an account of Marx's (Karl Marx) understanding of the notion of needs in a general philosophical sense. She points out that the human need and its object are in correlation, [...] and that man creates objects of his own needs and means by which he will satisfy them (Heller, 1981, pp. 105-106). It is desirable that an individual decides on socially acceptable means in order to realize his needs, as intended by fundamental, persistent values, but the fact is that such values have been disturbed and diminished by the modern and post-modern society. This is typical of societies that, in the transitional period from the former socialist order to capitalism, are trying to "copy" and apply the Western model of social functioning in order to simultaneously gain the favor of the West. Alexander Zinoviev, in his work *The West-Phenomenon of Westernism*, says that the goal of "Westernization is the following - to bring the states to such a condition that they lose the capacity for independent development, to include them in the sphere of Western influence, but not

as equal and equally powerful partners, but in the role of satellites, or rather, of a new type of colonies. Such a role can satisfy the citizens of the westernized countries for a period, but not more than that.” (Zinoviev, 2002, p. 308). The West has become synonymous with the neo-liberal model of capitalism and globalization, ignoring the identity crisis that is increasingly noticeable in the region. By applying the “copying concept” from the West, transitional societies unwittingly take on changes in patterns of behavior and action, which are mainly related to the emphasis and glorification of materialistic success. The burden brought about by the consequences of such a social transformation or at least its attempt are too heavy, given that this undermines the survival of the moral and cultural heritage. They are visible, among other things, through personal internal conflicts that individuals have within themselves in an effort to adapt to the new patterns of life. The number of wishes and the needs is increasing, which is the quality of a consumer society, and the failure to fulfil them can lead to serious pathological conditions in individuals. As a result, the Machiavellist concept of action is revived, with the intention of becoming a socially recognized member of the community. What lies between the needs and values are interests, as conscious needs and values transferred into practical behavior (Tripković, 2007, p. 197). Certainly, our intention is to look beyond the utilitarian concept of interest into the egoistic one, which also places personal interest in front of the general interest. “Egoism, guided by the mind which enables it to plan its goal with the help of reflection, is called self-interest, [...] and egoism is inherently boundless, because man seeks to preserve his existence, to free himself from every kind of pain, even the one reflected through scarcity, renunciation” (Schopenhauer, 2003, pp. 267-270).

Egoistic interests sweep the interests of others, especially of the powerless and the endangered, fueling great economic and social insecurity and destroying political institutions. In irrepressibility, egoistic interests destroy both the values and the value system, without which the society and the state can not orient themselves and integrate better (Joković, 2007, p.469). The main question that arose during our work is whether certain individuals’ actions or forms of behavior are in line with moral principles or not. For this reason, we will emphasize that we have two theoretical approaches to morality, the consequential (which includes every form of egoistic utilitarian activity) and the deontological one. Considering the problems posed by the neoliberalist concept of market economy, it is not in vain to recall the thoughts of ideology creators of utilitarianism as a direction, whose basic principle is utility. Questions posed by utilitarians are still relevant today because observing the relationship between an individual and the state and between two individuals is always topical. As claimed by utilitarians, the correctness of human actions is measured by their consequences, and the consequences are measured based on the amount of happiness or pain they produce. In that, the happiness of an individual should not take precedence over the happiness of the majority. The creator of utilitarianism as a philosophical direction, Jeremy Bentham, points out that the integrity of the principle of usefulness is that it brings happiness and well-being to people. Happiness, according to Bentham, is enjoying pleasures and being protected from pain (Bentham, 1789a, p. 11). Pain, in this case, relates to all that is bad for man, whether it is a physical pain or a mental one caused by poverty and scarcity. Utilitarianism, and especially its individualistic orientation, in modern times, takes personal interest and benefit as the measure of all things, contributing to further destabilization in human relations and society in general. Or, applying Bentham’s way of thought, the pursuit of personal satisfaction and benefit corresponds to the principle of happiness for the largest number of people (Ratković

Njegovan, 2008, p. 48). Adam Smith, in his work *Nature and Causes of the Wealth of Nations*, as a Bentham's follower, states that individuals act primarily from egoistic motives and he bases market policy on this fact, wondering at the same time as to whether egoistic motives can be diverted to interests of general significance? (Smith, 1976, pp. 20-21). John Stuart Mill remains on the trail of Bentham's notion of utilitarianism, that is, they share equal thoughts in terms of determining the notion of pain. In this context, "The belief that accepts 'benefit' or 'the principle of the greatest happiness' as the foundation of the moral is convinced that actions are good in proportion to how much happiness they promote; they are wrong if they promote something contrary to happiness. Happiness here is the absence of pain, unhappiness is the lack of pleasure" (Mill, 1901, p. 10). What is controversial about utilitarianism is, among other things, that the needs and wishes of the majority are always taken into account, without considering the same with the minority part of the population, nor the validity of moral procedures in achieving these desires and needs. The supremacy of personal interests over the general ones affects the quality of social relations in every community, and are very often manipulative. Manipulation as a form of behavior is, in general, a form of perfidious game where nothing is what it looks like and which serves to achieve personal benefit, regardless of the harm to others. "Manipulation signifies an action that we are dissatisfied with, which encourages us to act in such a way that we are at a loss or defeated" (Kara-Murza, 2008, p. 13). Why can we talk about the manipulative character of personal interests? It is likely that employed persons make acquaintances with other people without stating the true intentions of this relationship, such as collecting useful information, acquiring material assets, improving their position, which are nothing but the realization of personal interest or benefit. "The nature of manipulation implies the existence of a dual action - the manipulator, along with an open message, sends a 'coded' signal to the recipient, hoping that this signal will awaken the ideas in the consciousness of the recipient that the manipulator needs. This secretive action relies on the 'unobvious knowledge' that the recipient possesses, on his ability to create ideas in his consciousness that affect his feelings, opinions and behavior. The skill of manipulation is to direct the process of imagination to the necessary flow, but so that a person does not notice the secret effect." (Kara-Murza, 2008, p. 59). On the other hand, this theoretician considered ideas by Frederick Skinner, an American psychologist who gained popularity by advocating a cybernetic direction in psychology, based on which people will be more easily controlled. Skinner was criticized by Fromm, who pointed out that his popularity is rising because he "succeeded in inserting elements of liberal-optimistic thinking into psychology and connecting them with social reality" (Kara-Murza, 2008, p. 49). Very often one can talk about friendships created out of benefit. From the time of antiquity, there were some explanations for this kind of behavior in the human community. Aristotle gave an interpretation of the category of friendship in the context of what can become the subject of love for people. Aristotle believed that only what is considered good, pleasant or useful can become the subject of love, and categories of friendship are formed based on this (Aristotle, 2013, p. 164). "A friendship whose motive is self-interest does not speak about love among individuals which exists due to their character virtues, but only if some kind of good comes from such a relationship [...] for their own benefit" (Aristotle, 2013, p. 165). Clearly, it is possible to talk about transient friendships which slowly stop as soon as the personal interest or benefit is satisfied. Aristotle gave the following explanation: "In such friendships, people usually do not spend much time together, because sometimes they do not even find each

other pleasant, nor do they, in fact, even feel the need for such a reciprocal presence, unless it turns out that it is of some benefit” (Aristotle, 2013, p. 165). In Mirić’s work, we find an explanation that the main factors of group cohesion are interests and needs (Mirić, 1971, p. 462) in the political context of the stability of interest groups, and we think that this explanation can be applied to the lower and narrower forms of interpersonal interactions. We have already mentioned that such model of behavior is not surprising in transition societies that have accepted the Western neoliberal model of economic activity, putting the former system of values into the second priority, creating communities in which everything is measured by profit or money. “In modern society in the West, in the world of globalism, money has become a measure of the value of man, state, all activities in society, it has become a universal means, not merely measuring human activities, but also managing these activities both in the economy and in the other spheres of social life” (Zinoviev, 2002, p. 83).

The method and results of the research

In the next section of the paper, we will present a part of the results of an empirical research on social changes in Republika Srpska regarding the attitudes of our respondents, according to their working status, about the importance of their acquaintances with other people in terms of certain situations which happen in life. The quota sample included 220 respondents - adult citizens of Republika Srpska. We tried to ensure that subpopulations² within the sample, according to socio-demographic and socio-economic characteristics, are equally represented, in proportion to the number of inhabitants in the municipalities. The research was carried out between October 2016 and January 2017, in 7 municipalities of Republika Srpska (East Sarajevo, Banja Luka, Trebinje, Pale, Šekovići, Rogatica and Doboj). When selecting the municipalities from which the sample was formed, we were guided by the size and degree of development of individual municipalities, so we selected 3 larger and better developed municipalities (Banja Luka, Trebinje and Eastern Sarajevo) and 4 smaller and less developed municipalities (Pale, Šekovići, Rogatica and Doboj). There were 88 employed respondents, while 132 were unemployed. The data obtained by the research were encrypted, entered into the matrix and statistically processed using the computer SPSS program. In [Table 1](#) there is an overview of the obtained cross-referenced results about the importance of acquaintances with other people for our respondents in certain life situations in line with their working status. We tried to determine whether short-term interests predominate among our respondents, that is, whether their friendships with other people are primarily used to satisfy some of their needs or to realize personal interests. We considered this relationship for the purpose of understanding the possible differences between employed and unemployed respondents in terms of interactive relationships with other people when it comes to certain life situations, that is, to see the difference in forming relationships with other individuals dictated by socioeconomic factors. Quantitatively, the importance of

² Most respondents belong to the age category of 18-24 years (28.6%), followed by 32-38 years (18.6%). Most respondents were from Banja Luka (31%), followed by Eastern Sarajevo (18.2%), Pale (13.6%), and 9.1% of respondents from Doboj, Trebinje, Šekovići and Rogatica. More than half of the respondents live in urban areas (62.3%), while 23.2% of the respondents live in suburban areas and 14.1% in the rural parts of the cities. More than half of the respondents, from our sample, are unemployed (59.1%); the majority of which belong to the student category, 22.3%.

building relationships with other people in life situations such as: finding a regular job, accessing health institutions, resolving housing issues, acquiring business contacts and information, lending money, regulating various administrative tasks in the municipality, giving and exchanging consumables and services, providing advice and support, should expectedly be more pronounced among unemployed respondents, as these individuals are not actively involved in social flows and are almost at the margins of society and, therefore, every contact and interaction with other individuals can be of use. Of course, we do not want to say that in the case of unemployed respondents such behavior is justified, but given their situation, unemployed respondents and generally unemployed persons are in a state of helplessness, disappointment, and hence have a tendency to find some means of achieving their goals. “Unemployment, as a great social evil, brings disappointment, hopelessness, indifference, dissatisfaction and rebellion into the value system, which is a dangerous situation in the overall social and economic development” (Pejanović, 2015, p. 102). Being pushed at the social margin as a result of unemployment, members of this layer are more prone to violating moral norms if this would allow them to resist marginalization, especially if it would facilitate their incorporation into social trends. In this sense, there is potentially a greater possibility for the pathological behavior of that part of the population. However, among employed respondents, it was quantitatively expected that their acquaintances with other people for the above reasons would not be so important, assuming they were already secure in the material sense, and that due to their working status they were not out of social circles. However, the results of our research speak quite differently. They confirm the position of individualism that is manifested in growing egoistic interests, in order to improve the status and position in society. Having contacts with other people for the purpose of socializing and leisure time activities among employed respondents is, percentually, equivalent to achieving contacts with other people in order to find a regular job (53.4%), and percentually less important than the need for interaction with other people because of a possible facilitated access to health institutions (54.5%) (Table 1). A similar situation with regard to this relationship is also present with the unemployed respondents, but this is somewhat expected, due to the social position in which these individuals are and the efforts to satisfy basic, existential needs. Also, for the employed persons who were interviewed, acquainting other people is very important for obtaining business information in 29.5% of cases, while for the unemployed respondents it is very important in 16.9% of cases. This information supports the capitalist logic because “personal interest is stronger than the interest of the state or enterprise, (...) as well as the efforts of the rich and the powerful to increase their wealth by exploiting others” (Gavrilović, Ivanović, 2011, p.340). Connections with other people in order to donate and exchange consumer goods and services is very important for employed respondents, 21.6% of them, while for 12.3% of unemployed respondents it is very important (Table 1). In most of the offered answers that follow, i.e., the examples of life situations, employed respondents are predominant in placing importance on acquaintances with other people compared to the unemployed respondents. For example, for providing advice and support, it is very important for employed respondents in 30.6% of the cases, and for 21.5% of unemployed respondents; for giving loans in money, acquaintances with other people are important in 11.4% of cases with employed respondents, while in the case of unemployed respondents, this is very important for 10% of them. Although this is an approximately equal result in the latter case, it is nevertheless necessary to make a difference between those who

are in the status of employment and their perception of other people in terms of acquaintances for potential assistance in the form of lending money in relation to those respondents who are unemployed. In a situation such as enrolling children in schools, the importance of acquaintances with other people is very important for 12.5% of employed respondents, while 12.3% of unemployed respondents have pointed this out as very important. These data indicate the same parental care for children, regardless of the status of the respondents, because parents want to ensure the best education of their children aware that this is one of the channels of vertical social mobility. We have similar ratios in the research results regarding the issue of housing, because both employed and unemployed respondents share similar attitudes on this issue. Namely, acquaintances with other people in order to resolve housing issues are important in 52.3% of the cases among employed respondents, and very important in 14.8% of the cases. With regards to this problem, acquainting other people is important for 54.6% of the unemployed respondents and very important for 16.9%. Unemployed respondents prefer to get acquainted with other people in order to regulate various administrative tasks, since this is very important for 22.3% of them. (Table 1). The presented results could even be explained through individual utilitarianism as one of the currents present in this “philosophical direction which proclaims benefit and utility as the moral principles and the goals of every conscious and purposeful action” (Tripković, 2007, p. 647). The utilitarian motives of the respondents have become dominant even in our society, which until some decades ago fostered the concept of egalitarianism or equality, all under the influence of the socialist ideology within which solidarity was implicit in contrast to the egoism that is expressed today. This is explained by the change of value orientations in our society under the influence of the growing neoliberal concept of the economy, which affects the formation of a number of unfavorable intra-societal circumstances and opportunities. As a consequence of this, we had war events in this region a quarter of a century ago, a difficult transition period and uncertain social and political circumstances, which (un)justly forced individuals to operate in a utilitarian or *Mirandola’s way, faber est suae quisque fortunae*.

Discussion

It is impossible not to notice, based on the majority of the given answers which account for great importance, that acquainting other people is utilitarianly motivated for the respondents, and that it even goes in the direction of corruptive activity, since the situations in question are more of a “service type”, or better to say that their acquaintances with other people are very important for giving and receiving some sort of services in life, as this can be recognized in our cultural pattern. Today, this form of behavior has become more than usual. The modern era, as said above, emphasizes private interests, or as Sahlins put it, we find that in some cultural outcomes there was a need for human societies to be subjugated and placed in a machine for the production of material wealth and political power (Sahlins, 2014a, p. 10). Sahlins, in this case, primarily spoke of a Western society or societies that are of capitalist orientations, where possessive individualism has been equaled to the basis of freedom. In Charles Taylor’s work *The Malaise of Modernity*, we encounter the presentation of changes that define modernity, which are, among other things, individualism and instrumental mind. The instrumental mind is understood as a kind of rationality that is resorted to by calculating the most economical way of using available funds to achieve a certain goal (Taylor, 2002, p.10). We also

notice this among our employed respondents, who in 29.5% of cases find acquaintances with other people important for acquiring additional business information, regardless of their current working status, with the aim of improving their position in the social hierarchy. In other words, the modern-day man is largely acting in a Machiavellist manner, choosing all means to realize his goals, expressing a willingness to sacrifice or even maintain apparent friendships, acquaintances or relationships with other people for personal interest. The causal nature of economic instability, the attempt to satisfy the primary (in some cases, secondary as well) human needs and the development of deviant behavior have been perceived much earlier, but it is obvious that no action has taken place in terms of the suppression of such behavior, as it requires major steps in changing not only the micro, but also at the macro level of the social structure (Milošević Šošo, 2017, p. 84). Both the employed and the unemployed respondents are equally aware of this, and for this reason they seek to use some of the contacts with other people for the enrollment of children in better educational institutions, in order to better their position in the labor market in the future and to avoid potentially deviant forms of behavior. Returning to Fromm from the beginning of this paper, we can say that personal interest is imposed as a pronounced form out of a warped need, because the success of an individual in a society has begun to be measured by success in selling himself on the market, by presenting himself to other people, by family genesis and by how much he is acquainted with the “right people” (Fromm, 1984, p. 71). It is clear that Fromm’s sick man is made by the market orientation, based on economic inequality. The sick man has replaced and sacrificed the primal moral principles and values for profit and a social position. Personal interest has surpassed the general one, and what is normal has been replaced by the pathological. For this reason, with employed respondents there are equal percentages in making contacts with other people for socializing and spending free time and for finding a regular job (53.4%). We can certainly speak of the omnipresent destruction of human nature, which is favorable to the creation and the spread of “social deviance arising from the state of existential frustration” (Jugović, 2013, p. 205), which is a fundamental position of social-anthropological theories that view society which is not adapted to man and his needs as a source of deviance, that is, human deviance is a reflection of the warped activity of individuals in unfavorable social conditions (Jugović, 2013, p. 207). The question arises as to whether there is a moral downfall of society or have we succumbed to moral numbness? Lawrence Kohlberg lists three stages of moral reasoning in humans: pre-conventional, conventional and post-conventional (Kohlberg, 1977, pp. 54-55). For our problem, it is important to emphasize that the post-conventional phase comes after the age of sixteen, when it is expected that a person is able to accept and act through harmonization with the general interests which say that the right action is the one that is of greatest benefit for all people. Obligations imposed by external influences, authority or standards of the group, i.e., which are in conflict with the obligations arising from the conviction of the higher value of human life, health and well-being, are referred to as quasi-obligations by Kohlberg (Čabarkapa, 2009, p. 384). Accordingly, individuals, our contemporaries, choose to highlight the dangers of modern times, including capitalism. Drew Hansen wrote in his column that capitalism in this form would destroy humanity by 2050. Sennett, in his work *The Culture of the New Capitalism*, points out that today a new form of capitalism emerges, which unstoppably penetrates from the economic sphere into the field of culture and cultural relations, where an individual fears that he will not be able to fulfill new forms of action imposed in harmony with different values (Sennett, 2007). Thus, in the modern age, the age

of capitalism, various forms of deformity of social relations and values are imposed. Certainly, we can speak of a new form of identity, a postmodern identity (Paić, 2005) which has a changeable transnational character, where hybrid forms of lifestyle individualization appear. Unfortunately, new values in the modern era are adopted very quickly, and so self-interest has become a valid principle of modern life, the leading value, whose consequences reflect the worrisome state of modern civilization in view of its global reflections (Samardžić, 2008, p. 57). In a certain way, the problem we dealt with in the previous part of the paper touches on something that can be subsumed to the question of the quality of life today, based on human relationships. “A society based on capital-relationship has turned into its opposite, [...] has taken on the form of omnipresent financial capital which breaks down social and political institutions, actions, from family to monetary policy, all under the dictation of success and competition” (Pejanović, according to Cohen, 2015, p. 97).

Conclusion

Based on the results of the research and theoretical analysis, we can conclude that in the present philosophy of life quality, and hence the quality of interpersonal relations, an economic-political concept of life, grounded in a devastating capitalist orientation, still holds supremacy. Healthy interpersonal relationships mean the existence, acceptance and respect of the overall integrity of people who enter into some form of interpersonal relations, not considering themselves or the other person as means that would serve to satisfy some needs. Each individual is best familiar with his desires, needs and interests, but also how best to exercise them in accordance with moral principles and deontological ethics. Capitalism certainly does not stand on the basis of deontological ethics, where a primary consideration of whether an action is right, rather than whether it is useful, exists. We can also see this on the basis of the obtained research results: a) the employed respondents in 29.5% of the cases use acquaintances with other people in order to acquire additional business information, even if they hold a certain position, with the intention of finding better working conditions, b) the employed respondents find acquaintances with other people very important in 21.6% of the cases for the purpose of giving and exchanging consumables and services, which is almost twice as much as with the unemployed respondents, c) the employed respondents find acquaintances for the purpose of providing advice and support very important in 30.6% of the cases, which is again more than with the unemployed population (21.5%), g) the employed respondents find acquaintances with other people for the purpose of socializing and spending free time equally important as making contacts with other people to find a regular job (53.4%). What is obvious is that the materialistic concept of consciousness and thinking is in effect in the majority of respondents, under the influence of the existing socio-economic opportunities. The paravane used by today's political-economic concept of society, based on the utilitarian views on the organization and structure of society, is freedom. Utilitarians advocate the importance of the concept of freedom in every society that allows them maximum action in favor of personal interests. Freedom emphasized by utilitarians is neither of a territorial nor a state type, but is applied in explaining the possibilities offered to individuals to realize their desires and interests. In the Marxist ideology, this is explained as a false consciousness, but this type of ideology has also been destroyed by the unjust and selfish assessment of individuals on what is good and desirable in the name of the majority. We come to

the question posed by Zinoviev, and that is how there can be free people in absolute poverty and in an enslaved neo-colonial state (Zinoviev, 2002, p. 83). In light of this, we can say that an advantage has been given to the dominance of material wealth and other forms of profit or benefit over humanity, morality. Values, which some authors call new or postmodern values, are utilitarian and imposed on every society or individual, regardless of the socio-cultural context. This is one of the maladies of modern times, if not the most important one, because if an individual is destroyed, if we have Fromm's individual, then we should not even consider the quality of society. It is already sufficiently ruined by the problems it faces on a daily basis, imposed by turbulent transition and a difficult past. In this case, we have a sick society, with moral anomie, where it is quite natural that personal interest or benefit is the primary motive for building interpersonal relationships. The society in which the mentioned motives are expressed is an anomalous society in the form in which Fromm saw it. The materialist concept imposes on a modern man a race with his own interests, losing the sense of the other, as a human being towards a human being. Poetically speaking, the materialistic concept takes on the form of Bentham's Panopticon in an allegorical sense. Therefore, we hope that it will not sound offensive if we say that the modern man is almost in a slave relation to the goals imposed by the modern economic conception, and in order to achieve them, he acts in a Machiavellist way, choosing all means. For this reason, as the results of our research point out, the formation of friendships is often motivated by a possible realization of some of the personal interests. Adapting to the market concept, the individual trades with his dignity and honor, leaving no room for feeling for another, nor for himself. Obviously, the teaching of ethics is not applicable in the modern materialistic world, in which the primary interest is gain or benefit at all costs. The fact that acquaintances with other people are realized for true socializing and friendship only second to the use of these persons for other material purposes shows just how much the consciousness of the modern *homo sapiens* is crushed in consumer ideology. Individuals become increasingly amoral because the rules of the utilitarian model of life prevent ethical actions and behaviors. Self-interest is a reflection of the degradation of life in the modern world, because we, as a civilization, have achieved the technical and technological progress, but a moral regression.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Aristotle. (2013). *Nikoma's ethics*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Bentham, J. (1789). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. London: Printed for T. Payne and Son at the Mews Gate. Available at: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BenthamJeremyMoralsandLegislation1789.pdf>
- Čabarkapa, M. (2009). A review of the theory of Lawrence Kolberg on the development of moral consciousness and attitude towards moral behavior. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini XXXIX*, 379-387. Available at <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-3293/2009/0354-32930939379C.pdf#search=%22%C4%8Cabarkapa%20Milanko%22> [In Serbian]
- Fromm, E. (1984). *Men for Himself*s. Zagreb: Naprijed [In Serbian]

- Gavrilović, M, Ivanović, I. (2011). (Non)existence of social responsibility in Serbian economy in the transition process. *Megatrend revija* Vol. 8 (1), 337-351 Available at: <http://www.megatrendreview.naisbitt.edu.rs/files/pdf/EN/Megatrend%20Review%20vol%2008-1-2011.pdf> [In Serbian]
- Hansen, D. (2016, February, 9). Unless It Changes, Capitalism Will Starve Humanity By 2050. *Forbes* Available at: <https://www.forbes.com/sites/drewhansen/2016/02/09/unless-it-changes-capitalism-will-starve-humanity-by-2050/#496ff1867ccc>
- Heler, A. (1976). *Values and needs: Towards a Marxist Theory of Value*. Beograd: Nolit. [In Serbian]
- Joković, M. (2017). Interest and Corruption. *Sociološki pregled* LI (3), 457-476. doi: 10.5937/socpreg51-15212
- Jugović, A. (2013). *Theory of Social Deviantity*. Beograd: Partenon. [In Serbian]
- Kara-Murza, S. G. (2008). *Manipulation of the consciousness*. Beograd: Prevodilačka radionica "Rosić", "Nikola Pašić". [In Serbian]
- Kohlberg, L, Hersh, R.H. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory into Practice* Vol. 16(2), 53-59.
- Mill, S.J. (1901). *Utilitarianism*. London: Longmans, Green. Available at: https://books.google.ba/books?id=nSUCAAAAQAAJ&pg=PA1&dq=editions:OCLC38110333&lr=&hl=sr&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false
- Milošević Šošo, B. (2017). Pathological Deviations and Meeting Basic Human Needs. *Sociološki godišnjak* 12, 75-86. [In Serbian]
- Mirić, J. (1971). *Interest Groups and Political Power*. Zagreb: Narodno Sveučilište grada Zagreba, Centar za aktualni politički studij. [in Croatian]
- Paić, Ž. (2005). *Identity politics*. Zagreb: Antibarbarus. [In Croatian]
- Pejanović, R. (2015). *Transition and National Culture*. Novi Sad: Akademska knjiga. [In Serbian]
- Ratković Njegovan. B. (2008). *Business Ethics*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka. [In Serbian]
- Salins, M. (2014). *The Western Illusion of Human Nature, With Reflections on the Long History of Hierarchy, Equality and the Sublimation of Anarchy in the West, and Comparative Notes on Other Conceptions of the Human Condition*. Beograd: Porodična biblioteka br.12. [In Serbian]
- Samardžić, O. (2008). Sociological aspects of time in contemporary world. *Sociološka luča* II (2), 49-63. [In Serbian]
- Schopenhauer, A.(2003). *Two basic problems of ethics*.Novi Sad: Svetovi. [In Serbian]
- Senet, R. (2007). *Culture of the New Capitalism*. Beograd: Arhipelag. [In Serbian]
- Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. N.Shadeland Indianapolis, (Indiana): LibertyPress/Liberty Classics. Available at: http://files.libertyfund.org/files/220/0141-02_Bk.pdf
- Šijaković, I. (2007). Needs. In A. Mimica, M. Bogdanović (eds) *Sociological Dictionary*, 427-428. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Taylor, Ch. (2002). *The Malaise of Modernity*. Beograd: Beogradski krug, Čigoja štampa. [In Serbian]
- Tripković, M. (2007). Interests. In A. Mimica, M. Bogdanović (eds) *Sociological Dictionary*, 197-198. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Zinoviev, A(2002). *The West: Phenomenon of Westernism*. Beograd: Naš dom. [In Serbian]

APPENDIX / ПРИЛОЗИ

Табела 1. Значај познанстава са другим људима у одређеним животним ситуацијама према запошлењу
 Table 1. The importance of acquaintances with other people in certain life situations according to employment

Ситуације у животу испитаника због којих су им важна познанства са другим људима/ Situations in the respondents' lives when contacts with other people are important	Радни статус испитаника/ Employment status of respondents											
	Запошлен/ Employed					Незапошлен/ Unemployed					Укупно/ Total	
	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Недостаје одговор/ No answer N/%	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Недостаје одговор/ No answer N/%	Запошлени/ Employed N/%	Незапошлени/ Unemployed N/%		
Проналажење редовног посла/ Finding a regular job	19 (21,6)	47 (53,4)	21 (23,9)	1 (1,1%)	16 (12,3)	87 (66,9)	22 (16,9)	7 (4,8)	88 (100%)	132 (100%)		
Добијање пословних информација и контаката/ Acquiring business information and contacts	13 (14,8)	45 (51,1)	26 (29,5)	4 (4,5)	10 (7,7)	91 (70,0)	22 (16,9)	9 (5,4)	88 (100%)	132 (100%)		
Пристап здравственим установама/ Accessing health institutions	11 (12,5)	48 (54,5)	24 (27,3)	5 (5,7)	13 (10)	84 (64,6)	26 (20,4)	9 (5,4)	88 (100%)	132 (100%)		

Ситуације у животу испитаника због којих су им важна познанства са другим људима/ Situations in the respondents' lives when contacts with other people are important	Радни статус испитаника/ Employment status of respondents											
	Запослен/ Employed					Незапослен/ Unemployed					Укупно/ Total	
	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Неодстаје одговор/ No answer N/%	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Неодстаје одговор/ No answer N/%	Запослени/ Employed N/%	Незапослени/ Unemployed N/%		
Упис дјеце у школу, на факултете/ Enrollment of children to schools, faculties	30 (34,1)	43 (48,9)	11 (12,5)	4 (4,5)	43 (33,1)	63 (48,5)	16 (12,3)	10 (6,2)	88 (100%)	132 (100%)		
Рјешавање стамбеног питања/ Resolving housing issues	25 (28,4)	46 (52,3)	13 (14,8)	4 (4,5)	30 (23,1)	71 (54,6)	22 (16,9)	9 (5,4)	88 (100%)	132 (100%)		
Регулисање различитих админ. послова у општини/ Regulating various administrative tasks in the municipality	23 (26,1)	42 (47,7)	18 (20,5)	5 (5,7)	21 (16,2)	71 (54,6)	29 (22,3)	11 (6,9)	88 (100%)	132 (100%)		

Ситуације у животу испитаника због којих су им важна познајства са другим људима/ Situations in the respondents' lives when contacts with other people are important	Радни статус испитаника/ Employment status of respondents													
	Запослен/ Employed						Незапослен/ Unemployed						Укупно/ Total	
	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Недостаје одговор/ No answer N/%	Неважно/ Irrelevant N/%	Важно/ Important N/%	Веома важно/ Very important N/%	Недостаје одговор/ No answer N/%	Запослени/ Employed N/%	Незапослени/ Unemployed N/%				
Давање позајмице у новцу/ Getting loans in cash	37 (42)	36 (40,9)	10 (11,4)	5 (5,7)	34 (26,2)	74 (56,9)	13 (10)	11 (6,9)	88 (100%)	132 (100%)				
Поклањање и размијена потрошних добра и услуга/ Consumption and exchange of consumer goods and services	22 (25)	42 (47,7)	19 (21,6)	5 (5,7)	22 (16,9)	83 (63,8)	16 (12,3)	11 (6,9)	88 (100%)	132 (100%)				
Пружање савјета и подршке/ Providing advice and support	13 (14,8)	43 (48,9)	27 (30,7)	5 (5,7)	18 (13,8)	75 (57,7)	28 (21,5)	11 (6,9)	88 (100%)	132 (100%)				
Дружење и разанода у слободном времену/ Socializing and spending leisure time	7 (8)	47 (53,4)	30 (34,1)	4 (4,5)	16 (12,3)	64 (49,2)	43 (33,1)	9 (5,4)	88 (100%)	132 (100%)				